

Павельєва А. К.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»***Дмитрюк С. С.,***здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

ПЕРЕКЛАД ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЇЖІ В ПОВІСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ «СТАРОСВІТСЬКІ ПОМІЩИКИ»

Анотація. Стаття присвячена аналізу способів перекладу на англійську мову етнічно маркованих лексем на позначення їжі в повісті Миколи Гоголя «Старосвітські поміщики» та визначенню їх еквівалентності та адекватності в двох перекладах – Річарда Півера і Лариси Волохонської та Констанса Гарнетт і Ізабель Хепгуд. Зазначається, що мотив їжі є одним із ключових хронотопічних мотивів у картині світу цієї повісті і відіграє особливу роль у стосунках головних героїв, проте лексеми, що належать до тематичної групи «Їжа», у цьому творі є етнічно маркованими мовними одиницями, що ускладнює їхній переклад на неблизькоспоріднену мову – англійську. Відзначається, що раніше дослідники робили спроби аналізувати способи перекладу на англійську мову назв їжі у пізній творчості Гоголя, проте особливості перекладу реалій, що містять назви страв у ранній прозі письменника, раніше не розглядалися.

У статті доводиться, що обидві пари перекладачів повісті «Старосвітські поміщики» найчастіше використовували метод описового перекладу, рідше – калькування, генералізації та лексико-граматичної заміни, при цьому оригінальний текст дещо втратив свій національно-культурний складник. Зазначається, що найменш вдалі відповідники обидві команди перекладачів підібрали до лексем «киселик», «узвар» та «урда», використавши при цьому прийом описового перекладу. Однак найбільш проблематичними в плані перекладу виявилися назви грибних страв, непопулярних в англомовних країнах, які всі перекладачі експлікували неправильно і, відповідно, переклали за допомогою лексико-граматичних заміни та генералізації. У статті також розглядається використання перекладачами Півером та Волохонською прийому транскодування (транскрипції чи транслітерації) та перекладацьких виносів, за допомогою яких були досить точно пояснені особливості українських страв «каша» та «пиріжки». Водночас вони не завжди правильно розуміли мову тієї епохи, що відобразилося в неточностях перекладу окремих реалій у гоголівських творах. Гарнетт і Хепгуд взагалі не використовували транслітерацію чи транскрипцію в перекладі лексем на позначення їжі, позбавивши повість національно-культурного колориту, а окремі лексичні одиниці були взагалі випущені із тексту перекладу. Однак обидва варіанти перекладу є цілком адекватними та загалом передають український колорит творів за допомогою лексичних засобів англійської мови.

Ключові слова: лексема, мотив їжі, транскодування, описовий переклад, калькування, генералізація, реалія, лексико-граматична заміна.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Автор «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Миргорода» Микола Васильович Гоголь був одним із найвідоміших з-поміж письменників гурманом та кулінаром. Він не лише геніально описував у своїх літературних доробках застілля та способи приготування їжі, а і сам любив смачно поїсти та вмів гарно готувати. Навіть у листуванні із друзями митець часто згадував страви, які куштував у кафе і ресторанах та під час званих вечерів, які влаштовував для приятелів.

В описах страв Гоголю немає рівних, а мотив їжі – один із ключових мотивів «українських повістей» та поеми «Мертві душі». Особливого значення мотив їжі набуває в повісті «Старосвітські поміщики», у якій, на думку М.М. Бахтіна, кохання, народження, смерть, шлюб, праця, їжа, напої є основними рівнозначними реаліями іділічного життя поміщиків, між якими немає різких контрастів [1, с. 374], а все побутове, рутинне, дріб'язкове, неважливе в повсякденному житті (або з точки зору читача) є, навпаки, найважливішим в іділічному просторі.

Саме мотиви гостинності та їжі є найбільш значимими компонентами іділічного хронотопу повісті, художній простір якої наповнений їжею і напоями у сирому та готовому вигляді, а день старосвітських поміщиків вимірюється не годинами, а часом прийому їжі, адже Пульхерія Іванівна та Афанасій Іванович їли не менше 8 разів на добу, а все їхнє життя протікало від трапези до трапези. О.Г. Ковальчук упевнений, що в цьому творі їжа стає смыслом життя і підґрунтям для кохання [2, с. 46–47], проте, на наш погляд, у такому способі проведення часу була своя логіка, адже поміщикам було приємно піклуватися один про одного, а мета та зміст їхнього життя зводились не просто до їжі, а до взаємної турботи.

Втім переклад назв українських страв у повісті, як і інших реалій, вимагає неабиякої майстерності від перекладачів, адже для передачі етнічно маркованих лексем з однієї неблизькоспорідненої мови на іншу перекладачі завжди стикаються з одвічною проблемою: вибором між калькуванням, описовим перекладом чи еквівалентами та транскодуванням (транслітерацією чи транскрибуванням) з подальшою необхідністю пояснювати окремі мовні одиниці за допомогою перекладацьких виносів та перезавантажувати таким чином текст іншомовними елементами. Тому проблема перекладу на англійську мову лексем на позначення їжі у ранній прозі Гоголя натепер

є актуальною і малодослідженою та потребує подальших комплексних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше науковці досліджують етнокультурні реалії у всьому їх різноманітті на прикладах поеми «Мертві душі», п'єси «Ревізор» та циклу «Петербурзькі повісті». У перекладацькому аспекті увагу дослідників привертають насамперед імена, прізвища та прізвиська персонажів, фразеологізми, назви предметів побуту, зброї та одягу. Окремі особливості перекладу реалій на позначення їжі у творах письменника розглядалися у наукових працях Ю.В. Яварі [3], Л.В. Коковіної [4], Н.О. Грінченко [5], О.В. Нестеренко [6], проте нам не вдалося знайти системного та комплексного аналізу лексем з тематичної групи «Їжа» в повісті Миколи Гоголя «Старосвітські поміщики».

Метою статті є аналіз способів перекладу на англійську мову етнокультурної лексики на позначення їжі в повісті М. Гоголя «Старосвітські поміщики».

Об'єктом дослідження є повість Миколи Гоголя «Старосвітські поміщики» в двох варіантах перекладу: 1) Річарда Півера та Лариси Волохонської (далі – П/В) та 2) Констанс Гарнетт і Ізабель Хепгуд (далі – Г/Х), а **предметом дослідження** – лексика тематичної групи «Їжа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для перекладу більшості етнічно маркованих лексем на позначення їжі Р. Півер та Л. Волохонська, К. Гарнетт та І. Хепгуд послуговувались методом описового перекладу, наприклад «коржіки с салом» – “*shortcake with lard*” (П/В – в цьому випадку був використаний прийом граматичної заміни – множина змінена на однину, що суттєво змінює смисл словосполучення) чи “*lardy cakes*” (Г/Х), «кислое молоко» – “*buttermilk*” (П/В) та “*sour milk*” (Г/Х) (на нашу думку, другий варіант є більш точним еквівалентом, так само як словосполучення “*curdled milk*”), «вареники с ягодами» – “*berry dumplings*” (П/В) та “*the fruit-dumpling*” (Г/Х), причому Гарнетт-Хепгуд вдалися до генералізації та лексико-граматичної заміни – вжили в перекладі форму однини, а «ягоди» замінили на «фрукти». Як бачимо, назви вищевказаних страв були перекладені адекватно, і хоча й втратили свій національно-культурний колорит, проте цілком точно передають значення лексем. Цікаво, що слово «вареники» як страву слов'янської кухні, окрім “*dumplings*” та “*varenyky*”, інші перекладачі творів Миколи Гоголя передають як “*perogies*” чи “*pierogi*”.

Слід окремо відзначити особливості перекладу на англійську мову грибних страв. Так, «рыжики соленые» перетворились на “*pickled mushrooms*” (П/В) та “*salted mushrooms*” (Г/Х), в обох варіантах перекладачі застосували прийом генералізації, замінивши назву конкретного різновиду грибів – «рыжики» (“*orange milky*”, “*cap saffron milk cap*”, “*orange agaric*” тощо) на англійську лексему “*mushrooms*”, від чого втрачається національний колорит описаної страви, адже рижики, які росли по всій території України з липня по вересень і вважалися не лише смачними, а й корисними, були одними із найпоширеніших варіантів різносолів, які подавалися до столу цілий рік. З іншого боку, перекладачі спростили сприйняття тексту для англомовних читачів, у чийй культурі споживання у їжу грибних страв ніколи не було популярним.

В іншому епізоді, коли Пульхерія Іванівна виконує роль гостинної хазяйки, читач знову зустрічається із описом грибних солінь: «Вот это грибки с чебрецом! это с звездиками и волош-

скими опехами!» [7, с. 182] – “These are mushrooms with thyme! These are with cloves and walnuts!” (П/В) [8, с. 103] / “These are mushrooms with wild thyme! These are with cloves and hazelnuts!” (Г/Х) [9, с. 209]. Під час передачі на англійську мову вищевказаних речень усі перекладачі використали прийом лексико-граматичної заміни: Півер/Волохонська переклали «волоський горіх» як «грецький горіх», а Гарнетт-Хепгуд – як «ліщину», що докорінно змінює страву. Далі, в тому ж абзаці, Пульхерія Іванівна продовжує хвалитися своїми різносолами: «Вот это грибочки с смородиновым листом и мушкатным орехом! А вот это больше травянки: я их еще в первый раз отваривала в уксусе; не знаю, каковы-то они; я узнала секрет от отца Ивана» [7, с. 182] – “These are mushrooms with black current leaves and nutmeg! And these are big gourds done in vinegar: it's the first time I've tried it, I don't know how they came out, it's Father Ivan's secret” (П/В) [8, с. 103] / “And these are mushrooms prepared with black currant leaves and nutmeg! And these are big pumpkins: it's the first time I have pickled them in vinegar; I don't know what they'll be like! I learnt the secret from Father Ivan” (Г/Х) [9, с. 209].

Необхідно підкреслити, що в цій частині тексту назва грибів «великі трав'янки» була експлікована обома парами перекладачів неправильно, і в зазначених перекладах вищевказані гриби перетворились на гарбузи, що втрачає усякий сенс у контексті абзацу, в якому головна героїня ділилася секретами засолу грибів. До того ж у кулінарії гоголівських часів у жодному із рецептів гарбуз не замочували в оцті, на відміну від грибів, які у слов'янських країнах традиційно вимочують та маринують в оцті. Як бачимо, обидві команди перекладачів відкинули демінутив «грибки» і передали його звичайною лексемою “*mushrooms*”, що трохи спотворює сприйняття картини світу повісті, адже у «Старосвітських поміщиках» подружжя неспроста використовує у своєму мовленні багато зменшувальних форм слів – такі особливості мови героїв вказують на їхні теплі стосунки та виступають маркерами ідилії в літературі епохи Романтизму.

Що стосується десертів та напоїв – лексема «киселик» була перекладена як “*custard*”, (П/В) та “*jelly*” (Г/Х), хоча, на нашу думку, варто було б використати більш вдалі варіанти описового перекладу – “*Russian jelly-like soft drink*” або “*berry starch drink*” чи навіть транскрибування “*kissel*”.

Словосполучення «жиденький узвар с сушеными грушами» було експліковано неправильно – “*stewed dried pears*” (П/В) та “*dried pears stewed*” (Г/Х), хоча, на наш погляд, правильніше було б перекласти цю страву як “*watery smoked fruit compote with dried pears*”, або ж саму лексему «узвар» можна було транслітерувати як “*uzvar*” та описати цю страву у виносці в кінці збірника, як Півер-Волохонська це і зробили з лексемами “*pirozhki*” та “*kasha*”, адже кисіль – це «драг-листа страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалю» [10, с. 153], тому англійські лексеми “*custard*” та “*jelly*” не передають національний колорит згаданого десерту.

Водночас деякі назви страв Р. Півер та Л. Волохонська перекладали за допомогою прийому транскодування (транскрипції чи транслітерації), використовуючи при цьому перекладацькі виноски: «каша» – “*kasha*” (коментар перекладачів – “a dish made from grain (wheat, buckwheat, oats, rye, millet) boiled with water or milk”); «пирожки с маком» – “*poppyseed pirozhki*”

(коментар перекладачів – “pirozhki (plural of “pirozhok”) – are small pastries with sweet or savory fillings”).

В іншій частині тексту «*пирожки с сыром*» були перекладені як “*cheese pirozhki*”, а «*пирожки с урдою*» – “*pirozhki with poppyseed juice*”. В останньому випадку лексема-етнографізм «урда» була експлікована неправильно, адже в українському етнографічному довіднику «урда» (*гурда* чи *вурда*) описується як українська страва, яку готували з конопляного (рідше – лляного) насіння, яке злегка підсмажували й розтирали макогоном у макітрі, після чого «заливали окропом, добре вимішували, щоб отримати «пісне» молоко, проціджували, підсолювали та ставили варити на вогонь. Під час кипіння на поверхні утворювалася жовтувата піна, яку знімали ополоником-шумівкою і використовували як начинку для пирогів та вареників» [11].

Цікаво, що Констанс Гарнет і Ізабель Хепгуд частіше вдаються до калькування та описового перекладу назв страв, наприклад, «*пирожки с маком*» вони переклали як “*poppyseed pies*”, «*кашу*» – як “*porridge*”, «*пирожки*» – “*little pies*” (цікаво, що тут був збережений демінутив, важливий для мовної картини світу твору), «*пирожки с сыром*» – “*cheese pies*”, «*пирожки с урдою*» Гарнет та Хепгуд вирішили не перекладати і вдалися до прийому опущення.

Страва, яка досить часто згадується у творах Миколи Гоголя, а в повісті «Старосвітські поміщики» є улюбленою стравою Пульхерії Іванівни, – «*мнишки со сметаною*» була транслітерована як “*mnishki with sour cream*” (коментар перекладачів – “*patties of cottage cheese mixed with flour and eggs and fried*”). Гарнет та Хепгуд вдалися до описового перекладу, в їхньому варіанті тексту «*мнишки*» перетворилися на “*curd-cakes with sour cream*”. В українських тлумачних словниках «*мнишки*» згадуються як «варені коржики із сиру з борошном» [10, с. 766]. Вони також відомі російськомовному читачеві як солодкі (з цукром чи родзинками) або солоні (із зеленню) кульки із товченої картоплі, перемішаної із творогом. Схожа страва під назвою «коми» відома також і в білоруській кухні, а страва на ймення «плечинта» – в молдавській. «Мнишки» також згадуються у відомій кулінарній книзі Олени Молоховець у рецепті № 628. «Картофельные крокеты к жаркому» [12].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Отже, обидві команди перекладачів для передачі на англійську мову лексем з тематичної групи «Їжа» найчастіше використовували прийоми описового перекладу, калькування, лексико-граматичної заміни (що спрощувало рецепцію тексту англomовному читачеві, проте позбавляло читача можливості насолодитися індивідуально-авторськими мовними одиницями та реаліями, які відіграють у контексті важливу роль), рідше – транскодування (транслітерацію та транскрибування) та опущення.

Подружжя перекладачів – Річард Півер та Лариса Волохонська – у своїх перекладах надзвичайно складної мови творів Миколи Гоголя, багатой на просторіччя, okazіоналізми, канцеляризми, культурно- та етнографічно марковану лексику, намагались передати особливості індивідуально-авторського слововживання за рахунок того, що відступали від норм англійської літературної мови та використовували прийом транскодування, у чому їм повсякчас дорікають рецензенти перекладів Гоголя та інші перекладачі. Водночас Волохонська не завжди

правильно розуміла мову тієї епохи, що відобразилося в неточностях перекладу окремих реалій у гоголівських творах, таких як «узвар» чи «урда».

Констанс Гарнет і Ізабель Хепгуд не використовували транслітерацію чи транскрипцію в перекладі лексем на позначення їжі, позбавивши повість національно-культурного колориту, а окремі лексичні одиниці були взагалі випущені із тексту перекладу. При цьому в англійському варіанті тексту ними були надзвичайно точно передані граматичні особливості гоголівської мови (порядок слів, демінутиви, звертання, вигуки, зниження стилістичного забарвлення в розмовній мові, використання зображально-виражальних засобів тощо). Однак обидва варіанти перекладу є цілком адекватними та загалом передають український колорит творів за допомогою лексичних засобів англійської мови.

Особливості перекладу етнічно маркованих мовних одиниць на позначення їжі у ранній прозі Миколи Гоголя раніше не були об’єктом спеціального дослідження. Наукові праці, присвячені аналізу способів перекладу лексем, що належать до тематичної групи «Їжа», у творах Гоголя натеper носять несистемний характер і мають бути переосмислені з точки зору сучасного стану теорії літератури і теорії перекладу та в контексті перекладацької рецепції.

Література:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва : Худож. лит., 1975. 504 с. С. 234–407.
2. Ковальчук О.Г. Гоголь : буття і страх : монографія Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. 127 с.
3. Явари Ю.В. Реалии и локализмы в повестях Н.В. Гоголя и их перевод на английский язык. Вестник ТвГУ. Серия «Филология». 2016. № 4. С. 195–200.
4. Коковина Л.В., Гераськова М.М. К проблеме перевода русской этнокультурной лексики в художественном тексте (на примере тематической группы «еда» в поэме Н.В. Гоголя «Мертвые души»). Филологические науки. С. 146–150. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-nasilstvennogo-perevoda-na-materiale-angloyazychnyh-perevodov-poemy-n-v-gogolya-mertvye-dushi>.
5. Грінченко Н.О., Павельсва А.К., Астахова С.А. Методи перекладу фразеологічних одиниць в «українських» повістях М.В. Гоголя на англійську мову (на матеріалі перекладу Р. Півера та Л. Волохонської). Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів» : тези доп., Грузія, Тбілісі, 27–28 квітня 2018 р. Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University. 2018. С. 103–106.
6. Нестеренко О.В. Феномен «насиленного перевода» (на материале англоязычных переводов поэмы Н.В. Гоголя «Мертвые души»). Книга. Книгоиздание. 2012. № 2. С. 5–11. URL: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000443331>.
7. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений : В 14 т. АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом) / Гл. ред. Н.Л. Мещеряков ; Ред. : В.В. Гippiус (зам. гл. ред.), В.А. Десницкий, В.Я. Кирпотин, Н.Л. Мещеряков, Н.К. Пиксанов, Б.М. Эйхенбаум. Москва–Ленинград : Изд-во АН СССР, 1937–1952.
8. Pevear R., Volokhonsky L. Gogol’ Nikolai Vasil’evich, 1809–1852. Translations into English. Random House; Reprint edition, 1999. 464 p.
9. Gogol Nikolai. The Government Inspector and Other Works. / Translated from the Russian by Constance Garnett and Isabel F. Hapgood. Wordsworth Editions Limited, 2014. 552 p.

10. Словник української мови : в 11 т. АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні / за ред. І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 4 : І–М. ред. тому: А.А. Бурячок, П.П. Доценко. 1973. 840 с.
11. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А. Пономарьов та ін. 2-е вид. Київ : Либідь, 1994. 253 с.
12. Молоховец Е. Подарок молодым хозяйкам. Москва : Издательство АСТ, 2018. 192 с.

Pavelieva A., Dmytriuk S. Translation of lexical items denotating food in the short-story by Nikola Gogol “Old World Landowners”

Summary. The article is concerned with the analysis of the methods of translation of ethnocultural lexical items denotating food into the English language in Nikolai Gogol's short-story “Old World Landowners” and with determination of their equivalence and adequacy in two different translations – by Richard Pevear and Larissa Volokhonsky and by Constance Garnett and Isabel F. Hapgood. It is noted that the motif of food is one of the key chronotopic motifs in the worldbuilding of this short-story and plays a special role in the relationship of the main characters, but the lexical items in this literary writing, belonging to the thematic group “Food”, are ethnically marked linguistic units, which complicates their translation into a non-sister language – English.

The article states that researchers have previously tried to analyze the ways of translating into English various types of meals in Gogol's later works, but the peculiarities of translating realities containing the names of meals in the writer's early prose have not been considered before. The article proves that both pairs of translators of the short-story “Old World Landowners” most often used the method of descriptive translation, less often – the methods of generalization and lexical and grammatical substitution, at the same time the original text has somewhat lost its national and cultural component, peculiar to Gogol's first cycles. It is noted that both translation teams chose the least successful equivalents of the lexical items «кисель», «узвар» and «урда», having used the method of descriptive translation. However, the most problematic in terms of translation were the names of mushroom dishes, unpopular in the English-speaking countries, which were misinterpreted by all translators and, accordingly, translated with the help of lexical and grammatical substitutions and generalizations. The article also considers Piver and Volokhonska's usage of the technique of transcoding (transcription or transliteration) and translation footnotes, which were used to explain the national features of Ukrainian dishes «каша» and «пирожки».

Key words: lexical item, motif of food, transcoding, descriptive translation, loan translation, generalization, realities.